

Mürctie, Teşekkül süreci ve görüşleri

Prof.Dr. Mehmet ATALAN¹

Mürctie, İslâm düşünce tarihinde hem siyasî hem de itikadî yönleri bulunan, özellikle uzlaştırıcı karakteriyle dikkat çeken erken dönem mezhebî oluşumlardan biridir. Bu hareket, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra başlayan siyasî istikrarsızlık, Cemal ve Sıffin savaşları gibi iç çatışmalar ile Emevî-Hâşimî rekabetinin derinleştiği toplumsal bölünmelerin meydana getirdiği tarihsel ortamda teşekkül etmiştir. Söz konusu gelişmeler, İslâm toplumunda yalnızca siyasî otoritenin meşruiyeti meselesini değil, aynı zamanda mümin, kâfir ve fâsık gibi itikadî kavramların sınırlarını da tartışmalı hale getirmiştir. Bu süreçte toplumun önemli bir kısmı siyasî kamplaşmalar ekseninde taraf belirlemeye zorlanırken, bazı çevreler Müslümanların birlik ve bütünlüğünü koruma amacıyla tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Başlangıçta siyasî bir tutum olarak beliren bu tarafsızlık, zamanla büyük günah işleyenlerin ve iç savaşlarda yer alan Müslümanların uhrevî durumlarının Allah'ın hükmüne bırakılması anlayışıyla itikadî bir içerik kazanmış; böylece ircâ kavramı etrafında şekillenen özgün bir düşünce çizgisi ortaya çıkmıştır.

Mürctie'nin geliştirdiği yaklaşım, özellikle iman, küfür ve büyük günah meseleleri etrafında yoğunlaşmıştır. Bu yaklaşımın temelinde, kible ehlinde olan bir kimsenin büyük günah işlemesi sebebiyle iman dairesinin dışına çıkarılamayacağı ve onun hakkında kesin biçimde cennetlik ya da cehennemlik hükmü verilemeyeceği düşüncesi yer almaktadır. Dolayısıyla Mürctie, erken dönem İslâm toplumunda giderek sertleşen tekfirici ve dışlayıcı eğilimlere karşı, daha kuşatıcı ve barışçı bir dinî-siyasî tavır geliştirmiştir. Bu yönüyle Mürctie, yalnızca bir mezhep değil, aynı zamanda siyasî ve mezhebî çatışmalar karşısında toplumsal uzlaşmayı önceleyen bir düşünce hareketi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca vahyi, toplumsal gerçekliği dikkate alarak ve aklın rehberliğinde anlamlandırma çabası, Mürctie'yi İslâm düşüncesinde akılcı ve hadarî zihniyetin erken temsilcilerinden biri haline getirmiştir.

İsimlendirme: Mürctie İsmi ve İrcâ Kavramı

“Mürctie” isminin kökenine ilişkin olarak klasik kaynaklarda iki temel etimolojik yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan daha güçlü kabul edilen görüşe göre kelime, “ertelemek, geciktirmek, geri bırakmak” anlamlarını ihtiva eden **r-c-e** kökünden türemiş olup, bu bağlamda Mürctie, bir hükmü kesin biçimde tayin etmeyerek sonraya

¹ Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi

birakan veya kararı ilahî takdire havale eden kimse ya da toplulukları ifade etmektedir. Daha zayıf kabul edilen ikinci yaklaşım ise kelimenin “ümit etmek, beklenti içinde olmak” anlamlarını taşıyan **r-c-v/r-c-â** köküyle ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Bu yoruma göre Mürcie, günahkâr Müslümanlara yönelik olarak ilahî affa dair umut telkin eden ve onları ümitvar kılan bir anlayışı temsil etmektedir. Bununla birlikte, mezhep terminolojisinde kavramın esas anlamının “hükmü ertelemek” olduğu yönünde genel bir ittifak bulunmaktadır.

Kur’ân’da her iki kökle bağlantılı kullanımlar mevcut olmakla birlikte, Mürcie kavramının mezhebî bağlamda özellikle Tevbe sûresinin 106. ayetinde yer alan “hükmü Allah’a bırakılanlar” ifadesiyle daha yakın bir anlam ilişkisi kurduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Mürcie’nin temel yaklaşımının, belirli dinî-siyasî meselelerde kesin hüküm vermekten kaçınarak nihai değerlendirmeyi ilahî iradeye havale etme düşüncesine dayandığını göstermektedir. Bununla birlikte, “Mürcie” ve “ircâ” kavramlarının terim anlamları, tarihsel süreç içerisinde sabit kalmamış; farklı mezhep mensupları ve müellifler tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bu değişkenliğin temelinde, kavramın başlangıçta siyasî bir tutum olarak ortaya çıkması, daha sonra ise sistematik bir itikadî teoriye dönüşmesi yatmaktadır.

Bu çerçevede Mürcie’ye ilişkin daha isabetli tanımlar, özellikle erken dönem İslâm toplumunda yaşanan siyasî ve itikadî ihtilaflar bağlamında şekillenmiştir. Buna göre Mürcie, başta Hz. Ali ve Hz. Osman olmak üzere, büyük günah işleyen Müslümanların durumunu Allah’ın hükmüne havale eden; onların iman veya küfür statüsü hakkında kesin ve bağlayıcı bir yargıda bulunmaktan kaçınan; dolayısıyla kible ehli Müslümanları tekfir etmeyen kişi ve toplulukların müşterek adı olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşımın merkezinde, dinî hükümlerin kesinlik derecesi ile insanın sınırlı bilgi kapasitesi arasındaki gerilimi dikkate alan temkinli bir epistemolojik tutum bulunmaktadır.

İrcâ kavramı ise, bu çerçevede, kesin bilgiye dayanmayan hususlarda hüküm vermekten kaçınmayı, büyük günah işleyenlerin ahiretteki durumunu ilahî iradeye bırakmayı ve bazı yorumlara göre amel ile iman kavramsal olarak ayrıştırarak ameli imanın zorunlu bir unsuru olarak görmemeyi ifade etmektedir. Bu yönüyle ircâ, yalnızca teolojik bir önerme değil, aynı zamanda erken dönem İslâm toplumunda ortaya çıkan tekfirci eğilimlere karşı geliştirilen bir düşünsel ve toplumsal denge mekanizması olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte “Mürctie” kavramı, tarih boyunca muhalif mezhepler tarafından çoğu zaman eleştirel ve polemikçi anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. Nitekim Haricîler, büyük günah işleyenler hakkında kesin hüküm vermekten kaçınan bu yaklaşımı “şüphecilik” olarak nitelendirmiş; Şîî çevreler, Hz. Ali’nin hilafet sıralamasındaki konumuna ilişkin tutumları sebebiyle Mürctie’yi “meliklerin dini” ile ilişkilendirmiş; hadis taraftarları ise ameli imanın dışında değerlendiren kimseleri bu kavramla ifade etmiştir. Bu tür eleştirel yaklaşımlar, Mürctie’nin tarihsel algısını önemli ölçüde etkilemiş ve kavramın çoğu zaman olumsuz çağrışımlarla anılmasına yol açmıştır.

Bu olumsuz nitelermelere karşılık Mürctie mensupları, kendi kimliklerini yeniden tanımlama yoluna gitmiş; bazen “övülen Mürctie” (el-Mürctiü’l-mahmûde), bazen de İslâm toplumunun birlik ve bütünlüğünü savunan bir hareket olduklarını vurgulayan farklı isimlendirmeler kullanmışlardır. Bu durum, mezhebin kendisini yalnızca teolojik bir konumlanma üzerinden değil, aynı zamanda toplumsal barışı önceleyen bir siyasal-ahlâkî duruş olarak gördüğünü göstermektedir.

Sonuç olarak Mürctie, erken dönem İslâm düşüncesinde iman, amel ve toplumsal birlik arasındaki ilişkiyi yeniden yorumlayan; büyük günah meselesini tekfir ekseninden çıkararak ilahî hükme havale eden; bu yönüyle hem siyasî kutuplaşmalara hem de itikadî aşırılıklara karşı dengeleyici bir rol üstlenen özgün bir mezhebî oluşum olarak değerlendirilmelidir. Bu yaklaşım, İslâm düşüncesinde çoğulculuğun, hoşgörünün ve epistemik ihtiyatın erken örneklerinden biri olarak da önemli bir teorik ve tarihsel değer taşımaktadır.

müşterek adı olarak tanımlanabilir.

Mürctie’nin Teşekkülü

Mürctie’nin Teşekkül Süreci

Mürctie’nin teşekkül süreci, İslâm mezhepleri tarihi literatüründe farklı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmıştır. Klasik kaynakların bir kısmı, bu hareketin ortaya çıkışını 82/701 yılında patlak veren İbnü’l-Eş‘as isyanı sonrasındaki gelişmelerle ilişkilendirme eğilimindedir. Ancak modern araştırmalar ve erken döneme ait yeni veriler, Mürctie’nin bu tarihten daha önce teşekkül etmeye başladığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle Mürctie’yi belirli bir tarihsel kırılma noktasına ya da tek bir şahsa indirgemek yerine, onun oluşumunu erken dönem İslâm toplumunda gelişen siyasî ve itikadî fikirlerin birikimi çerçevesinde değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.

Nitekim Mürctie’nin doğuşunu belirli bir kurucu şahsiyetle açıklamak güçtür. Kaynaklarda ilk ircâ fikrini ortaya attığı belirtilen birden fazla isim bulunmaktadır. Bunlar

arasında Hasan b. Muhammed, Hammâd b. Ebî Süleyman, Zer b. Abdullah, Hassan b. Hâris el-Müzenî ve Ebû Salt es-Semmân gibi farklı bölgelerde etkili olmuş şahsiyetler zikredilmektedir. Bu durum, Mürcie'nin tek merkezli bir hareketten ziyade, farklı coğrafyalarda benzer problemlere verilen paralel tepkilerin zamanla birleşmesiyle oluştuğunu göstermektedir.

Son dönem araştırmaları, Mürcie'nin esas teşekkül sürecinin hicrî 60-75 (679-694) yılları arasına tekabül ettiğini ortaya koymaktadır. Bu dönem, Emevî iktidarının siyasî meşruiyetini pekiştirme çabaları çerçevesinde yürüttüğü ideolojik politikalarla dikkat çekmektedir. Özellikle Muâviye döneminde Hz. Ali'nin sistematik biçimde eleştirilmesi ve Hz. Osman'ın yüceltilmesi yönünde yürütülen propaganda faaliyetleri, toplumda yeni ayrışmalara zemin hazırlamıştır. Bu kutuplaşma ortamında bazı çevreler, her iki şahsiyet hakkında kesin hüküm vermekten kaçınarak tarafsız bir tutum geliştirmişlerdir. Böylece ircâ, başlangıçta bireysel bir kanaat olmaktan çıkarak belirgin bir siyasî tavır ve toplumsal duruş biçimi hâline gelmiştir.

Bu süreçte ircâ düşüncesi, öncelikle Hz. Ali ve Hz. Osman'ın durumunu Allah'ın hükmüne bırakma şeklinde ortaya çıkmış; ancak zamanla kapsamı genişletilerek bütün büyük günah işleyen Müslümanlara teşmil edilmiştir. Böylece iç savaşlara katılan, birbirine karşı mücadele eden ve çeşitli büyük günahlarla itham edilen Müslümanların dinî statüsüne ilişkin kesin yargılardan kaçınan bir itikadî yaklaşım gelişmiştir. Bu yaklaşım, özellikle Haricîler'in katı tekfirli tutumuna karşı alternatif bir model sunmuş; aynı zamanda dönemin siyasî kutuplaşmasına karşı dengeleyici bir işlev üstlenmiştir. Bu yönüyle Mürcie, erken dönem İslâm toplumunda ortaya çıkan krizlere yönelik uzlaşmacı ve kapsayıcı bir çözüm arayışının ürünü olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan, Mürcie kavramının ortaya çıkışı ve kullanımını da dikkat çekicidir. Bazı kaynaklarda, büyük günah işleyenlerin durumunu Allah'a bırakan kimselere "Mürcie" adını ilk defa veren kişinin, tam aksi bir görüşü savunan Nâfi' b. el-Ezrak olduğu ifade edilmektedir. Bu durum, kavramın başlangıçta dışlayıcı ve polemik amaçlı bir niteleme olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle Mürcie, ilk aşamada kendi kendini tanımlayan bir hareketten ziyade, muhalifleri tarafından isimlendirilen bir düşünce çizgisi olarak belirmiştir. Ancak zamanla bu kavram, içerik kazanarak sistematik bir itikadî yaklaşımı ifade eden teknik bir terime dönüşmüştür.

Sonuç itibarıyla Mürcie'nin teşekkül süreci, erken dönem İslâm toplumunda yaşanan siyasî krizler, mezhebî ayrışmalar ve teolojik tartışmaların kesişim noktasında şekillenen dinamik bir süreçtir. Bu süreçte ircâ, başlangıçta siyasî bir tarafsızlık tutumu

olarak ortaya çıkmış; daha sonra iman, amel ve büyük günah meselelerini kapsayan sistematik bir itikadî teoriye dönüşmüştür. Bu yönüyle Mürcie, hem tarihsel hem de düşünsel açıdan İslâm mezhepleri tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

Mürcie'nin Tarihsel ve Toplumsal İşlevi

Hicrî birinci asrın ikinci yarısı, İslâm toplumunun siyasal, toplumsal ve itikadî açıdan derin krizler yaşadığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu süreçte meydana gelen iç savaşlar, Haricîler tarafından geliştirilen katı tekfir anlayışı, Emevî-Hâşimî iktidar mücadeleleri ve Emevî yönetiminin muhalif unsurlara yönelik sert ve dışlayıcı politikaları, toplumsal bütünlüğü ciddi biçimde zedelemiştir. Özellikle mevâlînin ikinci sınıf bir statüye tabi tutulması, sosyal adaletsizlikleri derinleştirerek mevcut gerilimleri daha da artırmıştır. Bu çok katmanlı kriz ortamı, yalnızca siyasî yapıyı değil, aynı zamanda Müslümanların birbirlerine yönelik dinî değerlendirmelerini de keskinleştirmiş; iman, küfür ve büyük günah kavramları etrafında yoğun tartışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Böylesi bir tarihsel bağlamda Mürcie, Müslümanların birbirlerini tekfir etmelerine ve karşılıklı olarak kanlarını helal görmelerine tepki olarak gelişen uzlaşmacı bir düşünce hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Mürcie'nin geliştirdiği yaklaşım, büyük günah işleyen Müslümanların dinî statüsü hakkında kesin ve bağlayıcı hükümler vermekten kaçınarak nihai değerlendirmeyi ilahî iradeye havale etme esasına dayanmaktadır. Bu yönüyle Mürcie, yalnızca kelâmî bir teori üretme çabasının ötesinde, İslâm toplumunda barış, birlik ve iç huzuru yeniden tesis etmeye yönelik siyasî ve ahlâkî bir tavır olarak da değerlendirilmelidir.

Mürcie'nin bu yaklaşımı, erken dönem İslâm mezhepleri arasında ona özgün bir konum kazandırmıştır. Zira bu ekol, iman ile amel arasındaki ilişkiyi yeniden yorumlayarak, büyük günah meselesini tekfir ekseninden çıkarıp ilahî hükme havale etmiş; böylece dinî çoğulculuğun ve birlikte yaşama imkânının teorik zeminini güçlendirmiştir. Aynı zamanda Mürcie'nin toplumsal gerçekliği dikkate alan ve akli yorum sürecine dahil eden yaklaşımı, sonraki dönemlerde kelâm ve fıkıh alanında ortaya çıkan metodolojik gelişmeler üzerinde de etkili olmuştur. Bu bağlamda Mürcie, erken İslâm düşüncesinde sadece bir mezhep değil, aynı zamanda kriz dönemlerinde ortaya çıkan uzlaşmacı ve rasyonel bir zihniyetin temsilcisi olarak değerlendirilmelidir.

1. Bilgi ve Hüküm Anlayışı (İrcâ İlkesi)

Mürchie düşüncesinin temelini oluşturan **ircâ ilkesi**, kesin bilgiye dayanmayan konularda hüküm vermekten kaçınmayı ifade eder. Bu bağlamda özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde yaşanan iç savaflara katılanların durumunun Allah'a havale edilmesi gerektiği savunulmuştur.

Bu yaklaşım, epistemolojik olarak şu prensibe dayanır:

- İnsan, hakkında kesin bilgiye sahip olmadığı meselelerde nihai hüküm veremez.
- Mutlak hüküm verme yetkisi yalnızca Allah'a aittir.

Dolayısıyla Mürchie, ihtilafli tarihsel olayları teolojik kesinlik alanından çıkararak ilahî yargıya bırakmıştır.

2. İman–Amel İlişkisi

Mürchie'nin en belirleyici görüşlerinden biri, **iman ile amel arasındaki ayırmadır**.

Buna göre:

- İman, esas itibarıyla **kalbî tasdik ve dil ile ikrardan** ibarettir.
- Ameller, imanın bir parçası değil, onun tamamlayıcısı veya sonucu niteliğindedir.

Bu anlayışın sonucu olarak:

- Bir kimse büyük günah işlese bile imanını kaybetmez.
- Ameldeki eksiklik, doğrudan küfürle eşdeğer görülmez.

Bu yaklaşım, Haricîlerin “amel imanın parçasıdır ve büyük günah küfürdür” şeklindeki görüşüne karşı geliştirilmiş sistematik bir itikadî pozisyonudur.

3. Büyük Günah (Kebîre) Meselesi

Mürchie'ye göre:

- Büyük günah işleyen kimse **mümin olmaya devam eder**.
- Bu kişinin ahiretteki durumu hakkında kesin hüküm verilmez.
- Nihai değerlendirme Allah'ın iradesine bırakılır (affedebilir veya cezalandırabilir).

Bu yaklaşım, İslâm düşüncesinde üç ana görüşten biri olarak öne çıkar:

- Haricîler: Büyük günah = küfür
- Mu'tezile: “Fasık” ara konum
- Mürchie: Mümin, hüküm Allah'a ait

Bu yönüyle Mürchie, tekfirci eğilimlere karşı dengeleyici bir teolojik çerçeve geliştirmiştir.

4. Tekfir Karşıtlığı ve Kible Ehli Anlayışı

Mürctie'nin en önemli ilkelerinden biri, **Ehl-i kibleyi tekfir etmeme** prensibidir:

- Kibleye yönelen herkes zahiren Müslüman kabul edilir.
- Mezhep farklılıkları tekfir sebebi değildir.
- Müslümanlar arasında kan dökülmesi kesin şekilde reddedilir.

Bu anlayış, erken İslâm toplumunda mezhebî çoğulculuğun teorik zeminini oluşturmuştur.

5. Toplumsal ve Siyasal Yaklaşım

Mürctie'nin düşüncesi yalnızca itikadî değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasaldır:

- **Toplumsal birlik (cemaat)** esastır.
- İç savaşlardan ve fitneden uzak durmak dinî bir sorumluluktur.
- Müslümanlar arasında kardeşlik ve eşitlik vurgulanır.

Bu bağlamda Mürctie:

- Haricî radikalizme karşı **barışçı bir tepki**,
- Siyasî kutuplaşmaya karşı **uzlaşmacı bir alternatif** olarak ortaya çıkmıştır.

6. Siyaset ve İtaat Anlayışı

Mürctie genel olarak:

- Mevcut yönetime karşı **aşırı isyanı teşvik etmez**,
- Ancak adalet ve eşitlik ilkelerini savunur.

Bazı Mürციî gruplar ise:

- Zalim yöneticilere karşı sınırlı muhalefeti desteklemiştir.

Bu yönüyle Mürctie, tamamen pasif değil; **dengeci ve pragmatik bir siyaset anlayışı** geliştirmiştir.

7. Din Anlayışı: Birlik, Eşitlik ve Kardeşlik

Mürctie'ye göre dinin özü:

- Müminlerin **eşitliği**,
- **Kardeşlik bağı**,
- **toplumsal birliktir**.

Bu çerçevede:

- İrk, kabile veya siyasî aidiyet üstünlük ölçütü değildir.
- Özellikle mevâlinin eşitliği savunulmuştur.

Bu yaklaşım, erken dönemde İslâm toplumunun sosyolojik dönüşümüne önemli katkı sağlamıştır.

8. Genel Değerlendirme

Sonuç olarak Mürchie'nin görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

- Epistemolojik olarak: Hükmü Allah'a erteleme (ircâ)
- Teolojik olarak: İman–amel ayrımı
- Ahlâkî olarak: Tekfir karşıtlığı
- Toplumsal olarak: Birlik ve kardeşlik vurgusu
- Siyasal olarak: Uzlaşmacı ve dengeci yaklaşım